

{16}

PRELEKCJE MISTRZÓW

Prelekcje Mistrzów

WYDZIAŁU FILOLOGICZNEGO
UNIwersytetu w Białymstoku

Białystok 2020

Kamila Budrowska

2020: O ROKU ÓW! LITERATURA I KRYZYSY

**Seria Naukowo-Literacka „Prelekcje Mistrzów”
Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu w Białymstoku**

Prelekcja 16

Redakcja serii: **Jarosław Ławski, Krzysztof Korotkich**

Redaktor tomu: **Jarosław Ławski**

Streszczenia: Dortekst

Według projektu graficznego Huberta Pilickiego, Alter Studio

Zdjęcia: Piotr Duniewski

Copyright by Kamila Budrowska

Białystok 2020

Copyright by Uniwersytet w Białymstoku

Białystok 2020

Skład: Krzysztof Rutkowski

PRYMAT Mariusz Śliwowski
ul. Hetmańska 42, 15-727 Białystok
tel. 602 766 304, 881 766 304
e-mail: prymat@biasoft.net
www.prymat.biasoft.net

ISBN 978-83-7657-358-8

UNIwersYTET W BIAŁYMSTOKU

PRELEKCJE MISTRZÓW

*Kamila
Budrowska*

2020: O ROKU ÓW!

LITERATURA I KRYZYSY

Zaproszenie do wygłoszenia wykładu inauguracyjnego nowy rok akademicki jest dla pracownika uczelni wielkim zaszczytem, ale i odpowiedzialnością. Za powierzenie tej misji bardzo dziękuję. Rok 2020 przyzwyczaił nas do podejmowania wyzwań, które – ucząc pokory – rozszerzają granice i wskazują na istnienie niespodziewanych rezerw hartu ducha.

W spokojniejszych czasach wykład inauguracyjny bywa okazją do przedstawienia własnych badań, wskazania horyzontu, czy zagrożeń rozwoju dziedziny. Przytrafił się nam jednak najdziwniejszy – może najtrudniejszy – rok akademickiej pracy: znajdziemy w nim temat do rozmyślań.

Sparafrazowany w tytule cytat pochodzi z *Pana Tadeusza*, dobrze polonistyczny wykład zaczynać od Mickiewicza. Romantyzm w Polsce – stwierdza Maria Janion w książce *Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi* – jest pewnym gestem, rytuałem, formą pamięci i to już wystarczy (podkr. – K.B.)¹. Punktem wyjścia prelekcji będzie zatem

¹ M. Janion, *Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi*, Warszawa 2000, s. 7.

myśl, że literatura (nie tylko XIX-wieczna) wiąże się z życiem publicznym, a będąc wytworem artystycznej wyobraźni jest też reakcją na czas i epokę. Potraktować więc ją można jako sposób przepracowania żywych i trudnych dla danej społeczności problemów. A że większość możliwych kryzysów już się kiedyś zdarzyła, piśmiennictwo okazuje się zbiorem diagnoz i podpowiedzi, wcielających fundamentalne idee. Formą pamięci, właśnie. Suspensu już zatem nie będzie, w zamian – dużo nawiązań do literackiej materii.

Mickiewiczowski „rok ów” dotyczył 1812 i wyprawy na Moskwę. Nie wdając się w zawiłości historyczne, ani zawiłości poetyki powiedzieć można, że symbolizował nadzieję na odrodzenie kraju. Interpretatorom późniejszym kojarzył się już jednak z nadzieją zawiedzioną, a przede wszystkim – schyłkiem pewnej epoki. Arcydzielnie opisaną, w szczycie rozwoju i piękna, ale na moment przed upadkiem.

Trudno orzec, czy z podobnym zmierzchem mamy do czynienia i dzisiaj: za wcześnie na werdykt y. Dynamika procesów, ich jednoczesność oraz nasze w nich uczestnictwo znacząco ograniczają zdolność oceny. Diagnoz dotyczących końca kultury zachodniej, mniej lub bardziej naukowo rzetelnych, wiele już było w przeszłości. By wymienić jedynie pracę o wartości niezbywalnej: Florian Znaniecki *Upadek cywilizacji zachodniej* wydał w 1920 r., po doświadczeniach I wojny światowej. Podobnie ogłasza się co chwilę śmierć powieści jako gatunku, a powieść nadal miewa się dobrze.

Z pewnością zanurzeni jesteśmy jednak w czas niezwykły, nagły, wytrącający z codzienności. Niosący wyraźne symptomy przesilenia, a nawet końca określonego społecznego i kulturowego systemu. Na naszych oczach rozmywa się, czy też – przenosi (nie wiemy, dokąd) – centrum cywilizacji. Każdy, kto widział opustoszały Manhattan, po którym

harują jedynie wiewiórki, rozumie głębię tego symbolu. W ciągu kilku miesięcy uniwersytety, które budowały swoje struktury przez wiele wieków, zmieniły się w szkoły zdalne, zarządzane przez działy informatyczne. Nastąpił też równoległe, jak napisał w eseju *Requiem dla studentów* Giorgio Agamben – „koniec bycia studentem jako forma życia”².

Zmieniło się wiele i w perspektywie indywidualnej: pracując, rozwijając się, budując naukowe i życiowe kariery rzadko zderzamy się z tak intensywnym lękiem przed chorobą i śmiercią. Nie – odległą, odwleczoną w czasie, ale bliską i własną. Rok 2020 to graniczne doświadczenie za sobą przyniósł.

Historycy literatury – i szerzej: humaniści, spotykają się z zarzutem nieistotności własnych badań, a nawet – w wersji konfrontacyjnej – zbędności istnienia w akademickiej przestrzeni. Z perspektywy „bio-techno-info” trudno odpowiedzieć na pytanie, czemu służy zgłębianie specyfiki rymów u Leśmiana, czy rytmu w poezji Staffa. Działanie takie zdecydowanie nie nosi znamion praktyczności, w rozumieniu przyczyniania się do wzrostu poziomu społecznego życia.

W sytuacji kryzysu humaniści okazują się jednak zupełnie dobrze radzić. Dlaczego? Otóż – a to tylko jedna z odpowiedzi – dysponują specyficznymi narzędziami poznawczymi, pozwalającymi zrozumieć zarówno trudną metaforę, jak i włączyć w debaty nad wielkimi

² G. Agamben, *Requiem dla studentów*, w tegoż: *Dzienniki czasu kryzysu*, wpis z 22 maja 2020 r., tłum. S. Matuszewski. Dziękuję prof. Elżbiecie Dąbrowicz z Uniwersytetu w Białymstoku za przesłanie tego tekstu.

tematami współczesności: kolonializmem, totalitaryzmem, holokaustem, feminizmem, ekologią, ponowoczesnością, globalizmem, nieantropocentryzmem, wreszcie – epidemią.

Na ów zestaw narzędzi składa się: rozumienie wartości, odczytywanie symboli, znajomość wysublimowanych znaczeń języka oraz niezmiernie liczby tekstów³. Zebrane razem, pozwalają szukać odpowiedzi wtedy, gdy zawiodą utarte ścieżki postępowania.

Powróćmy raz jeszcze do refleksji Marii Janion, zmarłej przed kilku tygodniami najwybitniejszej polskiej znawczynie literatury pierwszej połowy wieku XIX i głębokiej interpretatorki dziejów kultury tej części Europy.

Sądzę, – pisze badaczka – że dla historii literatury nieustannie stykającej śmiertelność z nieśmiertelnością i egzystencję z arcydzielną sztuką, decydujące jest zjawisko, które nazywa się toposem. Topos to przeciwieństwo chaosu. Jest zbiornikiem i zwornikiem sensów. Znajduje się na granicy historii i egzystencji: ma w sobie jedną i drugą. Egzystencja odnajduje w nich formę kultury. Odnawiając w ten sposób znaczenia, odnawia i siebie, kształtując sposób mówienia o sobie w tym, co zostało już wypracowane. Na tym polega związek egzystencji i formy w toposie. Historia literatury jest właśnie w swojej istocie historią toposów, niezależnie od tego, jak będą one nazwane. To interesuje mnie w niej najbardziej: walka toposów ze śmiercią⁴.

³ Inspiracją do napisania tego fragmentu wykładu była prelekcja prof. Krystyny Skarżyńskiej na temat społecznej roli humanistyki, której miałam okazję wysłuchać w czasie interdyscyplinarnego seminarium zorganizowanego 31 stycznia 2017 roku w Warszawie, w ramach Europejskiego Forum Prawa i Edukacji.

⁴ M. Janion, *Do Europy, tak, ale...*, s. 17–18.

Przy czym, termin *topos* (*topoi*) pojąć łatwiej poprzez odwołanie do jego łacińskiej, a nie greckiej nazwy, czyli *loci communes* (miejsca wspólne). W takim rozumieniu byłyby to doświadczenia powtarzalne i kluczowe dla danej społeczności, przetworzone potem na uniwersalne literackie (i szerzej – kulturowe) motywy. Blisko tu już więc do semiologicznej koncepcji Umberto Eco, w myśl której konkretną fabułę (opowieść) uznaje się za należącą do samego tekstu, a *topos* (*topic*, temat) za strukturę meta-tekstową, zewnętrzną, uruchamianą każdorazowo przez czytelnika⁵.

Juliusz Słowacki rozpoczyna powieść poetycką *Ojciec zadżumionych* przedmową z opisem kwarantanny. Konieczność spędzenia na pustyni kilkunastu dni, przed wjazdem z Egiptu do Syrii, wydaje mu się, „wymysłem dziwnym” i wyrazem obowiązywania nazbyt surowego prawa. W czasie pobytu w oazie usłyszy jednak dramatyczną historię człowieka, który w czasie epidemii stracił żonę i wszystkie dzieci. I zmieni zdanie.

Dopiero czytane razem – autorski komentarz i poemat – objaśniają przemianę przybysza z zewnątrz w kogoś, kto wnika w głąb wspólnoty i zaczyna pojmować sens jej praw. W zasłyszanej opowieści znajdzie poeta miejsca wspólne, uniwersalne sensory zrozumiałe i dla niego – romantycznego pielgrzyma do Ziemi Świętej, i dla Beduinów: lęk przed chorobą, lęk przed stygmatyzacją, miłość do najbliższych, na koniec – bezradność i dojmujący ból straty. Wynikiem tej przemiany stanie się dzieło, – pomińmy tu kwestię artystycznego geniuszu – które pojma

⁵ U. Eco, *Lector in fabula. Współdziałanie w interpretacji tekstów narracyjnych*, tłum. P. Salwa, Warszawa 1994, s. 128.

reprezentanci różnych kultur i epok. Dzieło, odwołujące się do wspólnych doświadczeń odbiorców, a więc – metatekstu.

Można zatem powiedzieć, że literatura opowiada kryzysy i od-
powiada na kryzysy. Opowiada, bo je opisuje w chwili zaistnienia,
odpowiada – bo stanowi zbiór gotowych i czekających na „uruchomie-
nie” narracji o problemach, które już kiedyś wystąpiły. W ten sposób
tworzy się wielki rezerwuar tekstów, które – mając swoje cechy indy-
widualne – zasilają wspólny topos i tworzą strukturę hermeneutyczną:
aby je w pełni zrozumieć trzeba znać metatekst, który nadbudowuje się
poprzez każdą kolejną fabułę.

Podkreślić też trzeba, że zadania takie realizować mogą jedynie utwory
o wybitnych walorach poznawczych i artystycznych. Tylko takie poka-
żują bowiem sprawy w całym ich skomplikowaniu i niejednoznaczności.

* * *

Nie da się w krótkiej wypowiedzi wzmiankować, czy nawet wyliczyć
tytułów wszystkich ważnych dzieł literatury światowej i polskiej, w któ-
rych pojawia się topos/motyw epidemii i wywołanego nią wstrząsu. Jest
ich, o czym się można było przekonać w czasie przymusowej izolacji,
zaskakująco wiele. Niektóre – znane wszystkim: *Dekameron* Giovan-
niego Boccaccia, *Dżuma* Alberta Camus, *Msza za miasto Arras* Andrzeja
Szczypiorskiego, inne – mniej, jak *Silva rerum* litewskiej pisarki Kristiny
Sabaliauskaite, jeszcze inne – całkiem zapomniane, tu wymienię na-
turalistyczną powieść Jalu Kurka *Grypa szaleje w Naprawie* z roku 1934⁶.
Wszystkie przeżywają teraz, o ironio, swoisty renesans.

⁶ Za zwrócenie mojej uwagi na tę powieść dziękuję prof. Annie Frajlich-Zajac z Columbia University w Nowym Jorku.

Chorobą, z którą zmagają się *gros* literackich bohaterów jest dżuma, co w sposób oczywisty wiąże się z doświadczeniem historycznym, kilkoma falami czarnej śmierci, dziesiątkującej populację tej części świata. Ale pojawiają się i opisy innych plag: cholery, tyfusu, grypy, a nawet chorób wymaganych, czego przykładem klasyczna nowela *Maska czerwonego moru* Edgara Allana Poe, czy powieść fantastyczna *Elantris* Brandona Sandersona. Nie ma bowiem znaczenia, jaką konkretną chorobę wymienia się w opowieści, motyw epidemii staje się w niej jedynie pretekstem do namysłu nad kwestiami fundamentalnymi.

Wymieńmy te najważniejsze. W perspektywie społecznej są to: 1. stygmatyzacja i wykluczenie, 2. szukanie winnych, 3. posługiwanie się lękiem przed epidemią, by zmusić społeczeństwo do posłuszeństwa, 4. epidemia jako kara za grzechy, 5. kryzys kultury i nowy początek (a więc – odnowienie), 6. odpowiedzialność zbiorowa. W planie indywidualnym: 1. postawy heroiczne, 2. podporządkowanie się lub nieposłuszeństwo, 3. izolacja i lęk przed drugim człowiekiem, 4. lęk przed śmiercią, 5. ból straty.

W 2020 roku wszystkie niepokojąco się zaktualizowały.

Warto w tym miejscu zapytać – bo wykład powoli zmierza ku końcowi – jak literatura odpowiada na kryzys, który stał się i naszym udziałem. Będzie to również – pośrednio – pytanie o *loci communes* (miejsca wspólne) oraz odrębność, swoistość danego doświadczenia.

Przywołajmy, dla porządku, *spectrum* możliwości. Literackie sposoby opisywania świata podzielić można na mimetyczne i niemimetyczne. Przy pierwszych dąży się do wiernego odwzorowania świata, oceniania

w myśl obowiązujących norm moralnych, przedstawienia życia człowieka w jego historycznym środowisku. Przy drugich – świat przedstawiony nie naśladuje rzeczywistości, akcentuje się natomiast pełną swobodę twórcy w dowolnym, nawet najbardziej uduchowionym, kształtowaniu tekstowej materii.

Z analizy utworów, które odzwierciedlają wielkie społeczne doświadczenia wynika, że zwykle najpierw pojawiają się ujęcia mimetyczne, dopiero później – niemimetyczne, wymagające głębokiego przetworzenia zagadnień i emocjonalnego zdystansowania. Bez większego naukowego ryzyka można zatem orzec, że epidemię COVID-19 opisuje się obecnie poprzez *mimesis*, a dominującym ujęciem jest *świadectwo*, pojmowane jako wierne opowiedzenie o zdarzeniach, które buduje pamięć pokolenia na poziomie faktów i przynosi efekt terapeutyczny. Przykładem liczne publikowane *on line* (czasem także w tradycyjnie wydawanych periodykach) zapiski, wpisy, „tweety”, blogi, dzienniki, pamiętniki czasu kwarantanny i przymusowej izolacji, w tym przywoływane już *Dzienniki czasu kryzysu* wybitnego włoskiego filozofa Giorgio Agambena. Odrębnym zagadnieniem jest literackość owych wynurzeń oraz kwestia, tutaj nierozpatrywana, ich artystycznego poziomu.

Świadectwo jako forma reprezentacji literackiej – pisze Maria Delaperrière – zasada się na paradoksie: samo pojęcie świadectwa zakłada wierność przekazu doświadczeń relacjonowanych przez tego, który je przeżył, tymczasem literackość (pojmowana tradycyjnie jako zespół wartości stylistycznych i fikcjonalizacyjnych) zdaje się z góry dyskwalifikować prawdziwość przekazu⁷.

⁷ M. Delaperrière, *Świadectwo jako problem literacki*, „Teksty Drugie” 2006, nr 3, s. 59.

Paradoks rozwiązuje, zdaniem badaczki, skupienie na formie przekazu i znalezienie możliwie najbardziej adekwatnej do przedstawianej prawdy⁸.

W tekstach opisujących współczesny kryzys pojawiają się wszystkie charakterystyczne i powtarzalne elementy toposu: od szukania winnych, poprzez opisy końca kultury i nowego początku, lęk przed śmiercią i lęk przed drugim człowiekiem jako potencjalnym źródłem zakażenia, do trudów przeżywania samotności.

Można zatem ostrożnie zapytać – a łatwo osunąć się tu w myślowy banał – o istotne *novum*, które wyróżnia zarówno „rok ów”, jak i sposoby opowiadania o nim. Czyli, poszukać nowych elementów, które zasilają topos, są jednocześnie przezeń wyjaśniane.

Dywagacje na temat samego kryzysu ograniczę do kilku refleksji, nie mogę bowiem profesjonalnie oceniać ani zmian gospodarczych, ani społecznych, czy politycznych, do których epidemia doprowadziła i prowadzi. Nawet niespecjalista widzi jednak, że są głębokie i zachodzą bardzo szybko, nawet – lawinowo, a trudność absorpcji polega na ich równoczesności. Wszystkie zmiany dotyczą każdego członka naszej wspólnoty kulturowej, obejmują każdy obszar życia, zachodzą każdego dnia.

Istotny wyróżnik obecnej sytuacji – nie było tego nigdy dotąd na taką skalę – to także pełne przesunięcie społecznego funkcjonowania do świata wirtualnego. Z bardzo ciekawą sytuacją jednoczesnego uruchamiania się perspektywy lokalnej (fizyczne przebywanie w miejscu

⁸ Ibidem, s. 60.

zamieszkania) i globalnej (dostęp do informacji w Internecie, praca zdalna, korzystanie z cyfrowych zasobów wiedzy). Indywidualnej (bo jesteśmy sami w domu) i społecznej (bo wystarczy włączyć się do sieci).

A co nowego w literackich ujęciach kryzysu roku 2020? Po pierwsze, jednoczesność przeżywania, publikowania i trafiania do odbiorcy, a więc zupełny brak dystansu. Po drugie, inne medium: internetowe strony, blogi, Twitter, różne komunikatory elektroniczne, które pozwalają dotrzeć do niespotykanej wcześniej liczby czytelników (barierę stanowi znajomość języka, ale „wolni” tłumacze szybko przekładają i publikują, co ciekawsze teksty).

Nowym zjawiskiem wydaje się też powzięte przedwstępnie przez autorów założenie o ujawnieniu i otwarciu na interakcję (a więc – komentarze); jeśli własne wynurzenia ogłasza się w sieci, to wiadomo, że szybko nie znikną. Brak również gremium, które decyduje o dopuszczeniu lub zatrzymaniu publikacji. Każdy może swoje notatki z czasów kryzysu ogłosić, a jedynym ograniczeniem w krajach demokratycznych jest obowiązujące prawo.

Za charakterystyczny element „nowych” opowieści uznać też można ich skrótowość oraz intersemiotyczność (integralne połączenie słowa i obrazu, a nawet: słowa, dźwięku, ruchu i obrazu).

Wszystkie wymienione zjawiska już się wcześniej pojawiały przy opisach innych, niż epidemia tematów. *Novum* wydaje się skala, powszechność, można by rzec – wyłączność.

Wracając do dostrzeżonego przez Marię Delaperrière paradoksu świadectwa jako gatunku wypowiedzi, należy zauważyć, że *a d e k w a t n o ś ć*

formy przekazu ujawnia się dziś najpełniej w kontekście miejsca publikacji. Teksty o kryzysie roku 2020 pojawiają się w świecie cyfrowym, bo tam zaczęliśmy funkcjonować i tam przeniosła się kultura.

Czesław Miłosz pisał w 1981 roku w *Notach o wygnaniu* o specyficznym doświadczeniu przebywania jednocześnie w dwóch przestrzeniach: dawnej, rodzimej (u niego jest to „gdzieś w kiejdańskim powiecie”) i tej, związanej z przesiedleniem, nowym życiem w Kalifornii.

Nowy punkt, który organizuje przestrzeń w odniesieniu do siebie, – stwierdza poeta – nie może zostać wyeliminowany, to znaczy nie można siebie wyabstrahować z fizycznej obecności w określonym miejscu na ziemi. Dlatego właśnie powstaje dziwne zjawisko: dwa ośrodki i dwie przestrzenie stworzone wokół nich nakładają się na siebie lub – i to jest najszcześniejsze rozwiązanie – zrastają w jedno (podkr. – K.B.)⁹.

Ta odległa refleksja dobrze streszcza sytuację nadawcy i odbiorcy tekstu poświęconego współczesnej epidemii. Fizycznie przebywających w danym miejscu (na przykład w Polsce, w średniej wielkości mieście), a jednocześnie zanurzonych w kulturę globalną, przeniesionych. W przestrzeni, w której nakładają się na siebie – w czasie rzeczywistym – głosy szczekających w sąsiedztwie psów, relacja ze szpitala w Mediolanie oraz własne w tym uczestnictwo. Obecna sytuacja

⁹ C. Miłosz, *Noty o wygnaniu (Notes on Exile)*, Łomża 2006, s. 11. Tekst przemówienia wygłoszonego przez poetę w czasie pierwszej podróży do Polski po otrzymaniu literackiej nagrody Nobla podczas sesji literackiej „Być poetą” 16 czerwca 1981 roku.

okazuje się o tyle bardziej skomplikowana, że ośrodków organizowania życia pojawia się znacznie więcej niż dwa.

Musimy poczekać, by się to zrosło.

* * *

Wykład inauguracyjny nowego roku akademickiego nosi zarówno cechy uroczystej mowy okazjonalnej, jak i wykładu naukowego. W trudnych dziejowych momentach wzmocnionych komponentem „krzepienia serc”. Zapytajmy zatem na koniec o źródła trwania, które pozwolą oprzeć się doświadczanemu obecnie kryzysowi.

Nie będzie niespodzianki, jeśli powiem, że naukę i pociechę nieść może kultura, a w jej obrębie – literatura. Ta najwybitniejsza, nieobojętna na ludzkie losy, z „czułym narratorem”, o którym tak pięknie mówiła w noblowskim przemówieniu Olga Tokarczuk. Literatura jako forma pamięci przeszłych pokoleń, które przecież niełatwą podążały drogą.

Spokój dać może także odwołanie do wartości akademickich, rozumianych nie tyle jako kształcenie specjalistów w poszukiwanych przez rynek zawodach, ile wspólnota debaty, dyskursu ludzi mądrych i odpowiedzialnych. Odwołanie do wartości humanistycznych.

Jest normalne, – pisze Leszek Kołakowski – że rodzimy się w sytuacji całkiem od nas niezależnej i że później, kiedy już na własną rękę coś robimy, sytuacje są nadal w znacznym stopniu, choć już nie całkowicie, od nas niezależne, a mimo to musimy się do nich przyznawać¹⁰.

¹⁰ L. Kołakowski, *O odpowiedzialności zbiorowej*, w: tegoż, *Mini wykłady o maxi sprawach*, Kraków 2004, s. 59.

W myśl teorii okresów przejściowych, noszą one cechy starego porządku, nowego porządku, jak i mają specyfikę swoistą. Nauczmy się jej, rozpoznajmy i czerpmy satysfakcję ze zrozumienia czasu, w którym przyszło nam żyć i pracować.

Kryzys ma też dobre strony – wymusza zmiany, rozbija utarte, nie zawsze przecież dobre schematy. Przynieść może zastanowienie, obniżenie tempa i sprawić, że wynurzymy się z odmętów zatapiającej nas płynnej nowoczesności.

Przywołajmy raz jeszcze Mickiewicza:

O roku ów! (...) dotąd lubią starzy
O tobie bając, dotąd pieśń o tobie marzy¹¹.

Ton wykładu był może nazbyt patetyczny, ale ten patos jest wpisany w naszą rzeczywistość.

¹¹ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, Warszawa 1968, s. 303.

Prof. dr hab. Kamila Budrowska wygłasza wykład z okazji inauguracji roku akademickiego 2020/2021 w Auli im. Janusza Korczaka

Inauguracja roku akademickiego 2020/2021 na Uniwersytecie w Białymstoku

JM Rektor Uniwersytetu w Białymstoku prof. dr hab. Robert W. Ciborowski,
na dalszym planie Prorektorzy: prof. dr hab. Izabela Świącicka,
dr hab. Jarosław Matwiejuk

JM Rektor, Prorektorzy oraz Dziekani Uniwersytetu w Białymstoku
podczas prelekcji prof. dr hab. Kamili Budrowskiej

Profesor Kamila Budrowska wygłasza wykład inauguracyjny na otwarcie roku akademickiego 2020/2021, 7 października 2020

PRELEKCJA

Profesor

Kamili Budrowskiej

7 października 2020 roku w Auli Wydziału Nauk o Edukacji odbyła się uroczysta inauguracja roku akademickiego 2020/2021 na Uniwersytecie w Białymstoku. W obecności Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu w Białymstoku prof. Roberta W. Ciborowskiego oraz władz uczelni, województwa i miasta studenci złożyli uroczyste ślubowanie, wręczono medale i odznaczenia pracownikom Uczelni. Centralnym wydarzeniem każdej inauguracji i wielowiekową uniwersytecką tradycją jest zawsze wykład inauguracyjny. Tegoroczny wykład i cała uroczystość odbywały się w szczególnych okolicznościach pandemii, stąd udział ograniczonej liczby gości na sali, a także transmisja wydarzenia prowadzona online.

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierał fakt, iż wykład inauguracyjny wygłosiła przedstawicielka nauk humanistycznych, prof. Kamila Budrowska z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, tak często, co podkreśliła w trakcie przemówienia, traktowanych z dystansem przez przedstawicieli innych nauk jako nieużyteczne, niemające wiele do powiedzenia o świecie współczesnym,

identyfikowanym naiwnie jako li tylko świat postępu naukowo-cywilizacyjnego. Perspektywę takiej ich oceny uznała za iluzoryczną. Prelegentka zatytułowała swe wystąpienie 2020: *o roku ów! Literatura i kryzysy*, wyraziście nawiązując tym samym do sytuacji kryzysu kultury, cywilizacji, wywołanego przez pandemię, a równocześnie uruchamiając pole szerokich skojarzeń z tradycją literacką, która już nie jeden raz zmagala się z podobnymi zagrożeniami, przełomami, kataklizmami. W tytule jasno pobrzmiwały echa wieszczkiej frazy „O roku ów! Kto ciebie widział w naszym kraju!” (Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Księga jedenasta, *Rok 1812*).

Syntetycznie ujmując tezy swego wykładu, prof. Budrowska napisała:

Autorka odwołuje się do koncepcji toposu, rozumianego jako doświadczenia powtarzalne i kluczowe dla danej społeczności, a przetworzone na uniwersalne literackie motywy. Przywołując dzieła, w których pojawia się topos epidemii i wywołanego nią kryzysu pyta o specyfikę doświadczenia współczesnego i o sposób jego kulturowego odzwierciedlenia. W wypowiedzi pojawia się teza, że epidemię COVID-19 opisuje się obecnie poprzez *mimesis*, a dominującym ujęciem jest świadectwo, czego przykładem liczne publikowane *on line* zapiski, wpisy, „tweets”, blogi, dzienniki oraz pamiętniki czasu kwarantanny i przymusowej izolacji. Za istotny wyróżnik obecnej sytuacji uznaje się pełne przesunięcie społecznego funkcjonowania do świata wirtualnego, z bardzo ciekawą sytuacją jednoczesnego uruchamiania się perspektywy lokalnej i globalnej, prywatnej i publicznej.

Prelekcja prof. Budrowskiej, kierującej Katedrą Badań Porównawczych i Edytorstwa na Wydziale Filologicznym, autorki kilku monografii lite-

ratury XX wieku, przyjęta została owacyjnie, wzbudzając gorącą dyskusję i przynosząc jej Autorce liczne wyrazy uznania.

Prezentujemy oto Państwu wykład Prof. Kamili Budrowskiej ogłoszony w Serii Naukowo-Literackiej „Prelekcje Mistrzów” jako pogłębione świadectwo czasów, które przyszło przeżywać nam wszystkim i Uniwersyteckiej Wspólnocie.

Kampus Uniwersytetu w Białymstoku, ul. Konstantego Ciołkowskiego 1

KAMILA BUDROWSKA

Profesor Kamila Budrowska pracuje na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku. W roku 1994 ukończyła filologię polską na Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku i uzyskała dyplom magisterski z wyróżnieniem za pracę na temat poezji Mirona Białoszewskiego napisaną pod kierunkiem prof. dr hab. Jolanty Brach-Czajny. Rok później została zatrudniona jako asystent, początkowo na Wydziale Pedagogiki i Psychologii, od roku 2000 – na Wydziale Humanistycznym Filii UW w Białymstoku (od 1997 – Uniwersytetu w Białymstoku, UwB).

W latach 1995–1998 prowadziła zajęcia dla studentów pedagogiki kulturalno-oświatowej (również w Grodnie na Białorusi), brała udział w szkoleniu uczestników Olimpiady Języka Polskiego poza granicami kraju. W ramach wyjazdów na Białoruś, organizowanych przez „Wspólnotę Polską”, pracowała z młodzieżą w Grodnie (w 1996 uczyła tu także w Liceum Społecznym Polskiej Macierzy Szkolnej) i w Wołkowysku (tu także lekcje w szkołach podstawowych z polskim językiem wykładowym). W 1995/1996 była asystentką we Wszechnicy Mazurskiej w Olecku. Pierwszy artykuł *Język kobiet i język mężczyzn w „Menażerii ludzkiej” Gabrieli Zapolskiej* opublikowała w 1995 w kwartalniku „Test” (nr 1), wydawanym przez Wydział Pedagogiki i Psychologii Filii UW w Białymstoku. Za właściwy debiut naukowy uważa artykuł *Dramatyczny świat codzienności Mirona Białoszewskiego*, zamieszczony w tomie *Konflikty współczesnej*

kultury (Białystok 1995). Od 1995 należała do Stowarzyszenia Pracowników i Absolwentów Wydziału Pedagogiki i Psychologii UwB „Trans Humana”; w 1997–1999 pełniła też funkcję sekretarza redakcji i redaktora w wydawnictwie naukowym „Trans Humana”. W 1995–1998 wchodziła w skład Podlaskiego Oddziału Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”.

W 2000 obroniła na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu dysertację doktorską *Obraz kobiety w prozie polskiej po roku 1989* (promotor: prof. Krystyna Jakowska). W tymże roku została adiunktem na Wydziale Humanistycznym, początkowo w Zakładzie Bibliotekoznawstwa, a potem – w Zakładzie Literatury Międzywojennej i Współczesnej. Prowadziła zajęcia na kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo oraz na polonistyce. Wykładała na studiach podyplomowych z dziedziny bibliotekoznawstwa, organizowanych w 2000–2004 przez Wydział Filologiczny UwB oraz Wszechnicę Mazurską w Olecku. Należała do zespołów redakcyjnych periodyku Wydziału Pedagogiki i Psychologii UwB „Nowy Test” (2000–2001) oraz serii naukowej UwB *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich* (2001–2003). W 2001 odbyła półroczny staż naukowy z dziedziny edytorstwa i tekstologii w IBL PAN w Warszawie (pod opieką naukową prof. Janusza Maciejewskiego), wówczas też została członkiem Komisji Edytorskiej przy Towarzystwie Literackim im. Adama Mickiewicza (od 2015 także członek Towarzystwa). W 2003, korzystając ze stypendium Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, badała pod kierunkiem prof. dr hab. Aliny Brodzkiej-Wald (IBL PAN) archiwa autorskie w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie (zwłaszcza dokumentację Jerzego Andrzejewskiego). W tym samym okresie, w stołecznym Archiwum Akt Nowych, rozpoczęła eksplorację akt Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (GUKPPIW), którą kontynuowała przez następne lata (w ramach indywidualnych grantów badawczych oraz z funduszy stypendialnych Rektora UwB). Artykuły i recenzje publikowała m.in. na łamach

„Nowego Testu” (2000–2001), „Bibliotekarza Podlaskiego” (2001–2002, 2020), „Tekstów Drugich” (2004, 2006, 2011, 2015, 2020), „Pamiętnika Literackiego” (2006–2008, 2010, 2014), „Wschodniego Rocznika Humanistycznego” (2014, 2017), „Sztuki Edycji”(2015) „Napisu” (2015, 2017).

W 2010 na podstawie rozprawy *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL. 1948–1958* habilitowała się w IBL PAN w Warszawie. W tymże roku weszła w skład Rady Naukowej Instytutu Filologii Polskiej oraz Rady Wydziału Filologicznego UwB. W 2011 objęła kierownictwo grantu badawczego *Cenzura wobec literatury polskiej w latach 1945–1989*, który pozyskała w konkursie „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki”. Poprowadziła powołany z jej inicjatywy Ośrodek Badań Filologicznych nad Cenzurą PRL. Była także pomysłodawczynią i redaktorem naukowym wydawanej przez ten ośrodek od 2012 serii *Badania Filologiczne nad Cenzurą PRL* (w jej ramach wydano 8 książek) oraz jednym z dwóch redaktorów naukowych serii *Cenzura w PRL. Archiwalia* (wydano 3 książki). Brała udział w kilkudziesięciu konferencjach naukowych w Polsce i za granicą, prowadziła wykłady w ramach programu Erasmus (w 2012 na Uniwersytecie Łotewskim w Rydze, w 2016 na Uniwersytecie Wielkotypnowskim im. Św. Cyryla i Metodego w Tyrnowie Wielkim w Bułgarii, na Uniwersytecie Dyneburskim w Davgapilis na Łotwie w 2018 oraz w 2019 w Wilnie na Litewskim Uniwersytecie Edukologicznym). Wyjeżdżała na pobyty studyjne na Uniwersytet w Glasgow (w 2013 na zaproszenie Centre for Russian, Central and East European Studies, CRCEES) i na Peter Pazmany Catholic University w Budapeszcie (w 2015, w ramach The Central European Exchange Program for University Studies, CEEPUS). Wiedzę na temat mechanizmów cenzury popularyzowała w 2013 m.in. na antenie Polskiego Radia. Nagradzana za działalność organizacyjną na rzecz UwB (2003, 2007, 2012), otrzymywała także nagrody naukowe Rektora UwB (2010, 2011, 2013, 2014/2015, 2016 – Indywidualna Nagroda I stopnia). W 2013–14 kierowała Zakładem Literatury Międzywojennej

i Współczesnej na białostockiej polonistyce. Tytuł naukowy profesora uzyskała w 2015. Jesienią 2017 objęła na UwB kierownictwo Katedry Badań Filologicznych nad Cenzurą PRL i Edytorstwa, w 2019 przemianowana na Katedrę Badań Porównawczych i Edytorstwa. W 2017 rozpoczęła prace nad angielskojęzyczną edycją książki *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL. 1948–1958* prowadzone w ramach grantu przyznanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w module „Uniwersalia 2.1.” i zakończone publikacją w 2020. W 2017 została powołana przez European Research Council na recenzenta grantów unijnych w panelu SH5: *Cultures and Cultural Production*, a w 2018 – przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego – na członka interdyscyplinarnego zespołu eksperckiego oceniającego wnioski w programie *Wsparcie dla czasopism*. W 2018 koordynowała prace zespołowe nad wnioskiem grantowym w programie „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” pn. *Doskonalenie obszaru nauk humanistycznych na Uniwersytecie w Białymstoku poprzez umiędzynarodowienie oraz lepsze wykorzystanie potencjału regionu*, który został oceniony pozytywnie. Od września do grudnia 2019 przebywała na stażu naukowym na Columbia University w Nowym Jorku, podczas którego realizowała projekt *Censorship in former communist countries*.

Autorka monografii: *Kobieta i stereotypy. Obraz kobiety w prozie polskiej po roku 1989* (Białystok 2000), *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL. 1948–1958* (Białystok 2009), *Zatrzymane przez cenzurę. Inedita z połowy wieku XX* (Warszawa 2013), *Studia i szkice o cenzurze w Polsce Ludowej w latach 40. i 50. XX wieku* (Białystok 2014), *Writers, Literature and Censorship in Poland. 1948–1958*, tłum. Paul A. Vickers, (Berlin 2020). Mieszka w Białymstoku i Warszawie¹².

¹² Opracowano na podstawie: B. Tyszkiewicz, Kamila Budrowska, w: *Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku. Słownik bibliograficzny*, opr. zespół pod kier. A. Szałagan, t. 3, Warszawa 2016, s. 38–41.

KAMILA BUDROWSKA, 2020: O ROKU ÓW! LITERATURA I KRYZYSY [WHO COULD FORGET THE YEAR! LITERATURE AND CRISIS], SERIA NAUKOWO-LITERACKA "PRELEKCJE MISTRZÓW" (SCIENTIFIC AND LITERARY SERIES "LECTURES OF MASTERS"), ED. BY JAROSŁAW ŁAWSKI AND KRZYSZTOF KOROTKICH, VOL. 16, ED. BY JAROSŁAW ŁAWSKI, FACULTY OF PHILOLOGY, UNIVERSITY OF BIAŁYSTOK, BIAŁYSTOK 2020

Summary

On the 7th of October 2020, during the celebration opening the new academic year 2020/2021 at the University of Białystok, Professor Kamila Budrowska delivered a lecture. The speech, entitled: *2020: o roku ów! Literatura i kryzysy* [Who could forget the year! Literature and crisis] brings a reflection on the social role of literature which may be treated as a response to the times and the era, and in particular to crisis situations. The author refers to the concept of *topos*, understood as a repeatable vital experience for the given community that is transformed into universal literary motifs. She refers to works that use the *topos* of the epidemic and the resulting crisis in order to ask about the specificity of our contemporary experience and the way in which it is reflected in culture.

The thesis of the lecture is that the COVID-19 epidemic is currently being described by *mimesis* and the dominant form is a testimony, which is proven by numerous notes, posts, "tweets", blogs, journals, and memoirs of quarantine and compulsory isolation, published online. An important distinctive factor of the present situation is considered to be the complete shift of social functioning to the virtual world, accompanied by a very interesting situation where local and global, private and public

perspectives are mobilised at the same time. This specificity is reflected in the literary presentations of the year 2020, which are characterised by: 1. the simultaneity of experiencing, publishing, and reaching the audience, 2. new media that allow authors to reach an unprecedented number of readers, 3. the fact that authors are revealed and open for interaction, 4. the absence of a group that would decide about accepting or rejecting the work for publication, 5. concise form of the narratives, 6, their intersemiotic properties (i.e. the integral combination of words and imagery, and even: words, sounds, movement, and images).

Professor Kamila Budrowska has been employed at the University in Białystok since the beginning of her academic career. She focuses on 20th century literature and is particularly interested in issues related to censorship. In the years 2013–2014 she was Head of the Department of Contemporary and Inter-war Literature at the Faculty of Polish Language in Białystok. She received the academic title of Professor in 2015. In 2017, she became the Head of the Department for Studies on Censorship in the People's Republic of Poland and Editorship, which was renamed in 2019 as the Department of Comparative Studies and Editorship. In 2017, she was appointed by the European Research Council as a reviewer of EU grants in the panel SH5: *Cultures and Cultural Production*, and in 2018 by the Ministry of Science and Higher Education as a member of the interdisciplinary expert team reviewing applications in the programme *Support for periodicals*. From September to December 2019, she completed a fellowship at the Columbia University in New York, where she worked on the project *Censorship in former communist countries*. She is the author of the books: *Kobieta i stereotypy. Obraz kobiecy w prozie polskiej po roku 1989* [Woman and Stereotypes. The Image of Women in Polish Prose after 1989] (Białystok 2000), *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL. 1948–1958* [Literature and Writers and the Censorship of the People's Republic of Poland] (Białystok 2009), *Zatrzymane*

przez cenzurę. *Inedita z połowy wieku XX* [Blocked by Censorship. Inedita from mid-20th Century] (Warsaw 2013), *Studia i szkice o cenzurze w Polsce Ludowej w latach 40. i 50. XX wieku* [Studies and Drafts on Censorship in the People's Republic of Poland in the 1940s–1950s] (Białystok 2014), *Writers, Literature and Censorship in Poland 1948–1958*, translated by Paul A. Vickers (Berlin 2020).

She lives in Białystok and in Warsaw.

Budynek Wydziału Filologicznego oraz Wydziału Historii i Stosunków
Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku, Plac NZS-u 1

KAMILA BUDROWSKA, CETTE ANNÉE-LÀ! LA LITTÉRATURE ET LES CRISES, SÉRIE SCIENTIFIQUE ET LITTÉRAIRE «CONFÉRENCES DE MAÎTRES» ÉDITÉE PAR JAROSŁAW ŁAWSKI ET KRZYSZTOF KOROTKICH, VOLUME 16, ÉDITÉ PAR JAROSŁAW ŁAWSKI, FACULTÉ DE PHILOLOGIE, UNIVERSITÉ DE BIAŁYSTOK, BIAŁYSTOK 2020

Résumé

Le 7 octobre 2020, la Professeure Kamila Budrowska a donné une conférence à l'occasion de la cérémonie d'inauguration ouvrant la nouvelle année universitaire 2020/2021 à l'université de Białystok. La conférence 2020: *Cette année-là! La littérature et les crises* amène une réflexion sur le rôle social de la littérature considérée comme une réaction au temps, à l'époque et en particulier aux situations de crise. L'auteure fait appel au concept de *topos*, entendu comme expérience récurrente et critique pour une communauté donnée, expérience traduite en motifs littéraires universels. Évoquant les œuvres dans lesquelles figurent les *topos* de l'épidémie et de la crise qu'elle provoque, elle s'interroge sur la spécificité de l'expérience contemporaine et sur la manière dont elle se reflète culturellement.

Dans son intervention, l'auteure soutient la thèse que l'épidémie de COVID-19 peut être désormais décrite par une *mimèsis*, et que l'image dominante en est le témoignage, comme le montrent les nombreux posts, messages, « tweets », blogs, journaux intimes ou mémoires publiés en ligne au moment de la quarantaine et de l'isolement forcé. Le trait distinctif le plus significatif de la situation actuelle consiste en un passage complet du fonctionnement social vers un monde virtuel, avec une situation remarquable d'ouverture simultanée des perspectives

locales et globales, privées et publiques. Une telle spécificité trouve son pendant dans les représentations littéraires de l'année 2020, lesquelles se caractérisent par: 1. la simultanéité de l'expérience, de la publication et de la diffusion auprès du public, 2. un nouveau média qui permet d'atteindre un nombre de lecteurs sans précédent, 3. l'entrée en scène d'auteurs et leur ouverture à l'interaction, 4. l'absence d'un organe qui déciderait d'autoriser ou de bloquer une publication, 5. la brièveté des récits, 6. leur nature inter sémiotique (combinaison intégrale du mot et de l'image, voire: du mot, du son, du mouvement et de l'image).

La professeure Kamila Budrowska travaille à l'université de Białystok depuis le début de sa carrière scientifique, elle est chercheuse en littérature du XXe siècle et s'intéresse particulièrement aux questions de la censure. En 2013-2014, elle a dirigé le département de littérature de l'entre-deux-guerres et de littérature contemporaine à la faculté de philologie polonaise de Białystok. Elle a obtenu le titre académique de Professeur en 2015. À partir de 2017, elle a pris la direction du Département de recherche philologique sur la censure sous la république populaire de Pologne et de recherche sur l'édition à l'Université de Białystok, rebaptisé en 2019 Département de recherche comparative et d'édition. En 2017, elle a été nommée par le Conseil européen de la recherche comme examinatrice des subventions de l'UE dans le panel SH5: *Cultures et production culturelle*, et en 2018 – par le ministère des sciences et de l'enseignement supérieur – comme membre d'une équipe d'experts interdisciplinaire évaluant les applications dans le cadre du programme *Soutien aux revues*. De septembre à décembre 2019, Kamila Budrowska a effectué un stage à l'université de Columbia à New York, au cours duquel elle a mis en œuvre le projet « *Censure dans les anciens pays communistes* ».

Kamila Budrowska est auteure de livres: *Kobieta i stereotypy. Obraz kobiety w prozie polskiej po roku 1989* [La femme et les stéréotypes. Image de la

femme dans la prose polonaise après 1989] (Białystok 2000), *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL. 1948–1958* [Littérature et écrivains face à la censure de la République populaire de Pologne. 1948–1958] (Białystok 2009), *Zatrzymane przez cenzurę. Inedita z połowy wieku XX* [Bloquées par la censure. Les œuvres inédites du milieu du XXe siècle] (Varsovie 2013), *Studia i szkice o cenzurze w Polsce Ludowej w latach 40. i 50. XX wieku* [Études et croquis sur la censure dans la Pologne communiste des années 1940 et 1950] (Białystok 2014), *Writers, Literature and Censorship in Poland. 1948–1958* [Écrivains, littérature et censure en Pologne. 1948–1958], traduit en anglais par Paul A. Vickers (Berlin 2020).

Elle vit à Białystok et à Varsovie.

Spis treści

Kamila Budrowska <i>2020: o roku ów! Literatura i kryzysy</i>	7
Jarosław Ławski <i>Prelekcja Profesor Kamili Budrowskiej</i>	23
Kamila Budrowska – biogram	27
Summary	31
Résumé	35

Tomiki wydane w Serii Naukowo-Literackiej „Prelekcje Mistrzów”

- I.** Wojciech Kass, *Światło jasnie gość*, red. Z. Fałtynowicz, Białystok 2017.
- II.** Magdalena Popiel, „*Artysta jest obecny*”. *Problem tożsamości artysty nowo-
czesnego i ponowoczesnego*, red. J. Ławski, Białystok 2018.
- III.** Anna Legeżyńska, *Jasny dialog z mrocznymi siłami. Opowieść o Julii Hartwig*,
red. J. Ławski, Białystok 2018.
- IV.** Andrzej Strumiłło, *O Władysławie Strzemińskim. Wykład*, red. M. Rogala,
Białystok 2018.
- V.** Julian Maślanka, *Wspomnienie o Ryszardzie Kazimierzu Lewańskim. W setną
rocznicę urodzin*, red. K. Rutkowski, Białystok 2018.
- VI.** Lucjan Suchanek, *Aleksander Sołżenicyn. Emigracja. Emigrantologia*,
red. K. Korotkich, Białystok 2019.
- VII.** Teresa Kostkiewiczowa, *Pod znakiem Klio. Pamięć zbiorowa w polskiej poezji
drugiej połowy XVIII wieku*, red. Ł. Zabielski, Białystok 2019.
- VIII.** Larisa Ratsiburskaia, *Nowe procesy w słowotwórstwie języka rosyjskiego*,
red. A. Romanik, Białystok 2019.
- IX.** Stanisław Dubisz, *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej
dziejów najnowszych (1939–2019)*, red. U. Sokólska, Białystok 2019.
- X.** Maria Kalinowska, *Grecka podróż Zbigniewa Herberta – z Juliuszem Słowac-
kim w tle?*, red. K. Korotkich, Białystok 2019.
- XI.** Elżbieta Muskat-Tabakowska, *Tłumacz (literatury) i gramatyka – śmieszcy,
tumani, czy przestrasza?*, red. D. Karczewski, Białystok 2019.
- XII.** Antoni Libera, *Radykalny sceptycyzm*, red. K. Korotkich, Białystok 2020.
- XIII.** Józef Olejniczak, *Lęki jestem’u*, red. K. Korotkich, Białystok 2020.
- XIV.** Jarosław Mikołajewski, *Lojalność poety i tłumacza*, red. J. Ławski, Biały-
stok 2020.
- XV.** Marek Zagańczyk, *O pisaniu podróży*, red. J. Ławski, Białystok 2020.
- XVI.** Kamila Budrowska, *2020: o roku ów! Literatura i kryzysy*, red. J. Ławski,
Białystok 2020.